

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Факультет культурології

Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня бакалавра

Комеморативні практики як репрезентації історичних наративів про геноцид в
Україні 1932-1933 рр.

Освітньо-професійна програма

Фундаментальна та прикладна культурологія

галузь знань **03 Гуманітарні науки**

спеціальність **034 Культурологія**

Здобувач:

Тротченко Іванна Денисівна

Керівник:

Тишевська Любов Григорівна

Рецензент:

Щербань Анатолій Леонідович

Допущена до захисту на засіданні
кафедри культурології « » _____ 2023 р.,
протокол №

Харків 2023

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження.

1.1. Дослідження явища геноциду у галузі гуманітарного знання.

1.2. Понятійний апарат наукового дослідження.

РОЗДІЛ 2. Голодомор як акт геноциду українського народу.

2.1. Фізичне винищення українців як політичної нації

2.2. Занепад основних цінностей і поведінкових моделей у контексті культурної травми

РОЗДІЛ 3. Комеморативні практики як елемент колективної історичної пам'яті

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Протягом останніх років увага вчених як в Україні, так і за кордоном була приділена геноциду, що стався на території України в 1932-1933 роках. Історія Голодомору є складною та досі не повністю дослідженою проблемою, зважаючи на відсутність об'єктивних джерел, яка має значення для розуміння політичної та соціокультурної ситуації в Україні та світі. Комеморація є важливою складовою національної пам'яті та сприяє репрезентації історичних наративів про Голодомор. Аналіз комеморативних практик, зокрема, способів вшанування жертв Голодомору та їх символіки можуть допомогти зрозуміти, які історичні події, та їхні аспекти народ ототожнює з Голодомором.

Голодомор в Україні 1932-1933 рр. став жахом для українського суспільства, тривалий час прихований від громадської суспільності. Всі існуючі спогади передавалися із покоління в покоління, та наукові свідчення були отримані вже після Незалежності України, коли відкрили доступ до архівних секретних джерел. Але спогади, які передавались, передавались вже шляхом опитування людей, які пережили все.

Радянська влада в Україні встановлювалася насильно, шляхом червоного терору. Ватажок російських більшовиків В.Ленін виступав за узаконення терору, він закликав чинити самосуд над противниками («ворогами») радянської влади і до масових вбивств заможних селян. На його думку, диктатура пролетаріату – це необмежена ніякими законами і правилами влада, яка спирається безпосередньо на насилля. В. Ленін і його соратник по РКП(б), теоретик перманентної революції Л. Троцький є «винахідниками» найжахливішої за своєю анти людською сутністю форми терору – терору голодом. Саме вони першими вирішили організувати голод, а їх наступник Сталін дійшов апогею, замордувавши у 1932 – 1933 рр. голодною смертю мільйони українських селян.

Саме тому здійснення більшовицької колективізації сільського господарства нерозривно пов'язане з голодом – складовою червоного терору, що охоплював українські села і призводив до мільйонів смертей. Так буквально реалізовувалося ленінське гасло ліквідації заможних селян і відбувалося придушення антирадянських повстань. Політика «воєнного комунізму» і запровадження продрозкладки зумовила голод 1921 – 1923 рр. на півдні України. У час, коли щоденно помирали від голоду діти, комуністичний уряд продовжував постачання українського хліба до Великобританії, а його керівники організовували для себе санаторії в Німеччині та відкривали рахунки в швейцарських банках. Точну цифру померлих від голоду в Україні у 1921 – 1923 рр. не встановлено, історики доводять, що жертвами цього першого радянського голодомору стало майже 500 тис. осіб. Голод як каральна експедиція на селі, дещо втихомирив повстанців, призвів до зменшення антирадянських виступів.

Об'єктом дослідження є культурна травма, опрацювання причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Предмет дослідження – Голодомор в Україні 1932-1933 років.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі виявлених історіографічних джерел дослідити Голодомор 1932 -1933 рр. в Україні як геноцид та культурну травму, що постає після травматичної події та продукує колективну історичну пам'ять.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати дослідження геноциду, як явища, у галузі гуманітарного знання;
- сформувати понятійний апарат наукового дослідження;
- дослідити фізичне винищення українців як політичної нації;
- охарактеризувати занепад основних цінностей і поведінкових моделей у контексті культурної травми;

- розглянути сучасні комеморативні практики як елемент колективної історичної пам'яті.

Наукова новизна дослідження базується на наінтердисциплінарному підході та спрямоване на аналіз культурологічного висвітлення причин та наслідків голодомору 1932-1933 років в УРСР.

Структура роботи: зміст, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Дослідження явища геноциду у галузі гуманітарного знання

У світі дуже багато наукових публікацій про голод 1932-1933 років в Україні, що свідчить про великий інтерес дослідників до цієї трагічної події. Голод в Україні відрізняється від голоду і в інших регіонах СРСР, його називають Голодомором або геноцидом. Дослідження цієї теми здійснюється з використанням міждисциплінарного підходу, а дослідження його історіографії та наукової літератури є також важливим завданням. За роки вивчення голоду накопичено значну кількість монографій, дисертацій та інших наукових досліджень, які також потребують окремого аналізу. Значний обсяг наукових досліджень та літератури про голодомор свідчить про те, як важливо і актуально для світової історії вивчати цю трагічну сторінку минулого України. Існує кілька обзорів наукових досліджень з історії Голодомору 1932-1933 років в Україні, які зводять інформацію та аналізують попередні дослідження. Ці огляди включені до монографій – С. Кульчицького [33], В.І. Марочко [36,37,38], Г. Васильчука [4], Г. Касьянова [24] та інших. Історіографічні дослідження, що присвячені Голодомору в УСРР, аналізували: В. Васильєв [3], Г. Васильчук [4], Л. Гриневич [14], В. Головка [7], С. Дровозюк [16], Я. С. Калакура [22], В. Савельєв [59]. Дослідження теми голоду в УСРР у своїх публікаціях історіографічного характеру розглядали М. Івницький [20], В. Кондрашин [27], Є. Осколков [47], І. Павлова [48], американські історики Дж. Мейс [41], М. Царинник [68,69], Е. Епплбом [75], канадські науковець О. Андрієвська [1], Д. Марплз [88], Р. Сербин [60], Ф. Сисин [62], австралійські історики Р. Мур [43], Л. Мельничук-Морган [42], а також П. Перетц [50] (Франція) та інші.

Тема Голодомору знаходиться під збільшеним інтересом дослідників, але все ще потребує подальшого вивчення з історіографічних позицій. В історіографії західного світу ця тема не виділяється в окрему наукову

дисципліну, а знаходиться в загальній системі спеціальних історичних наук. У науковому середовищі США, Канади та європейських країн історіографічні дослідження наукових праць з історії Голодомору 1932-1933 рр. в Україні практично відсутні. Представники «тоталітарної» школи радянологів не досліджували соціальні процеси в радянському селі 30-х років та їх історіографію, винятком стали історіографічні праці українських емігрантів, зокрема Бориса Крупницького[31], який був головою історичної секції Української вільної академії наук.

Хоча вчений не досліджував явище «гвалтовної колективізації», він зауважив, що в період з 1930-х до 1950-х років в радянській літературі з'явився синтез марксистської науки та російського націоналізму, який, як відомо, залишився в пом'якшеній формі й після смерті Сталіна[36].

В сучасній ідеології російської федерації панівною є думка про беззаперечність, власне, росіян, їхню велич та передову позицію перед іншими народами. Таке позиціонування формувалось роками ще задовго до розпаду Радянського Союзу, і навіть історії УРСР 20-30-х років ми стикаємось із нівелюванням українських досягнень, відповідно, тематика благодатного впливу росії на усі сусідні території (у томі числі, звісно, й Україну) була широко розповсюджена, і сучасні російські історичні дослідження повинні «підвердити» це право на беззаперечну першість і передову позицію серед інших.

Хоча науковий рівень досліджень у Радянському Союзі був низьким, це пояснювалося не виною науковців, а обмеженням цензури та обмеженою доступністю зарубіжних досліджень та архівних матеріалів, зокрема для тем, пов'язаних з подіями 1932-1933 років. Однак, з часом на Заході було накопичено достатньо матеріалу, і в 1980-х роках вже почали з'являтися наукові розвідки на тему радянського голоду. Наприклад, американо-канадський дослідник Марко Царинник, який спочатку ставився до теорії голоду, як геноциду скептично, після ознайомлення з інтерв'ю М. Маггеріджа, свідка подій 1933 р. в СРСР, описаних ним в книзі «Зима в Москві»[87]врешті

решт визнав певні положення концепції організованого голоду. Сам Маггерідж писав про відвідані місця так: «В країні вирує найжорстокіша з усіх, що я бачив, диктатур, і зрозуміти, якою мірою народ підтримує грандіозний план П'ятирічки, - неможливо; жертви жахливі, особливо серед найбіднішого прошарку населення.»[30, с.2]

Також це мало відношення до визнання політичної спрямованості голоду з Москви по всій Україні та Північному Кавказі, де саме проживали етнічні українці. М. Царинник у своїх подальших наукових дослідженнях [78,79,80] розглянув широкий спектр, пов'язаних з редакцією західної громади на Голодомор 1932-1933 років. Він засудив замовчування всіх масштабів і складності трагічних подій деякими журналістами, такими як В. Дюранті, та західною демократією. Також ще один дослідник М. Марунчак у своїй роботі, розглядав так само історіографічні аспекти стосовно Голодомору, : «були різні круглідати після трагічного голодомору в Україні 1933 року. В 10-річчя цієї потворної події української історії, тобто в 1943 р., Україна переживала нацистський голокост, вся спливала в крові і тим самим відсвіження в пам'яті апокаліптичного голодомору пішло в забуття. Декади після 1933 року застали українську діаспору в транзитному стані і заклопотану меншими і більшими внутрішніми політичними проблемами, хоча постійно відзивалися мужні голоси, щоб заангажований і вимушений екзикаваний голод в Україні не залишився забутим»[49].

Автор досліджує історіографію Великого голоду в інших країнах, що починається зі звітів німецького журналіста В. Штайна, британських журналістів Г. Ланга і В. Чемберлена. При цьому вивчено різні аспекти боротьби за правду про трагедію українського народу, яку проводили українські емігранти, включаючи інформаційні та організаційні аспекти.

Перші огляди літератури з історії Голодомору в Україні 1932-1933 рр. були опубліковані у звіті роботи Комісії Конгресу США, де виявлено два розділи з оглядом на доробку радянських та західних науковців з проблем Голодомору. У звіті здійснений історіографічний аналіз, який включає в себе початкові етапи

формування історіографії радянського голоду 1932-33 років, а також діяльність найбільш відомих представників тоталітарного і ревізійністського наукових таборів серед тих, хто був причетним до цих подій 1932-1933 років в СРСР.

Р. Конквеста по праву можна назвати одним з перших незалежних дослідників факту терору на території сучасної України, він був першим, хто визначив характер радянської продовольчої кризи аргументовано. Проте, упорядники звіту не позитивно оцінили результати дослідження аграрних перетворень 1932-1933 роках та їх негативних наслідків Р. Девісом та С. Віткрофтом. Загалом, звіт роботи «голодової» Комісії Конгресу США розширив знання про історію Голодомору та сприяв формуванню зарубіжної історіографії цієї трагічної події.

Історіографічні дослідження про Голодомор вперше з'явилися за кордоном в рамках студій світових геноцидів. Професор Франк Сисин очолив Центр дослідження історії України імені Петра Яцика при Канадському інституті українських студій Албертського у 1999 році. У своєму дослідженні він описав роль української діаспори у вивченні і популяризації історії Голодомору. Дослідження Ф. Сисина було супроводжене історіографічним аналізом та викладом організаційної і пропагандистської діяльності зарубіжних українців. В статті також було описано роль українських наукових інституцій у Північній Америці у внесенні теми Голодомору в західний простір. Окрема увага була приділена ролі українських громадських організацій, зокрема Світового конгресу вільних українців (СКВУ), щоб історично висвітлити всю правду про трагедію до західних політиків і їх народу. Це досягалось за допомогою виступів у періодичних виданнях, організації акцій з вшанування пам'яті жертв трагедії та залучення представників урядових та наукових кіл Заходу до цих заходів, зокрема під час реалізації Гарвардського проекту.

1.2. Понятійний апарат наукового дослідження

У сучасному світі поняття геноцид, культурна травма, травматична подія, Голодомор, колективна травма, політика пам'яті, комеморація, та

комеморативні практики стають все більш актуальними в наукових дослідженнях у таких галузях, як культурологія і соціологія.

У своїй книзі «Осі в окупованій Європі», опублікованій в 1944 році, польський юрист Рафаель Лемкін використав термін «геноцид» вперше. Це слово походить від грецького слова *genos*, це означає раса або плем'я, і латинського слова *cide*, що означає вбивство. Лемкін створив цей термін на основі нацистської політики систематичного вбивства євреїв під час Голокосту, а також на попередніх історичних прикладах випадках цілеспрямованих дій, спрямованих на знищення заздалегідь назначених груп людей. Пізніше Рафаель Лемкін очолив кампанію за визнання та кодифікацію геноциду як міжнародний злочин [34, с 54].

Геноцид був вперше визнаний злочином з міжнародного права у 1946 році Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (A/RES/96-I). Він був кодифікований як самостійний злочин у Конвенції 1948 про попередження злочину геноциду і покарання за нього. (Конвенція про геноцид). Конвенцію ратифікували 149 держав (станом на січень 2018 р.). Міжнародний Суд (МС) наголошував, що Конвенція про геноцид містить принципи, які є складовою загального міжнародного права. Це свідчить про те, що всі країни повинні дотримуватись цих принципів, які забороняють геноцид як злочин, заборонений міжнародним правом, незалежно від того, чи була Конвенція ратифікована державами чи ні. МКЮ також заявив, що заборона геноциду є імперативною нормою міжнародного права (або *iuscogens*) і, отже, жодних відступів від неї не допускаються. [81, с. 87]

Ця Конвенція визначає геноцид як будь-яку з наступних дій, що вчиняються для того, щоб знищити національну, релігійну, расову чи етнічну групу як таку:

- Заподіяння членам групи тілесних та психічних травм;
- Умисне створення групи умов, призначених для повного чи часткового фізичного знищення групи;
- Вбивство учасників групи;

- Введення заходів, спрямованих на запобігання народжуваності всередині групи;
- Примусове переведення дітей з групи до іншої групи.

Рафаель Лемкін, автор поняття «геноцид» та батько згаданої Конвенції, назвав нищення української нації «класичним прикладом геноциду». Згідно з Конвенцією ООН, Лемкін розглядав як невід'ємні складові частини геноциду проти українців такі явища: виморення голодом українських селян, нищення української інтелігенції та ліквідацію Української Автокефальної Православної Церкви. [34, с. 15]

Голодомор, рукотворний голод, що стрясав радянську республіку Україна з 1932 по 1933 рік і досяг піку наприкінці весни 1933 року. Він був частиною Радянського голоду (1931-34), що викликав також масовий голод у зернових районах Радянської Росії та Казахстану. Український голод, однак, посилювався серією політичних декретів та рішень, спрямованих головним чином лише проти України.

Поняття «культурна травма», описує психологічну і емоційну травму, спричинену колективними подіями, які є предметом соціокультурної пам'яті. Відомі американські психологи Джонатан Шепард та Олександра Річардсон у своїй праці зазначали, що культурна травма «виникає тоді, коли існує загальна загроза, коли люди піддаються масовій насильницькій поведінці або коли стають свідками чогось, що їх травмує [70].

Культурна травма може відбуватися на різних рівнях – від індивідуальної травми до глобальних історичних трагедій, таких як Голокост або колоніальна експлуатація. На рівні культури, культурна травма може виявлятися вартою національної ідентичності, відчуттям відокремленості від своєї історії, відчуттям відчуження або недовіри до інших культур. Культурна травма може мати довготривалі ефекти на ментальне здоров'я тих, хто її пережив. Вона може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії та інших психічних проблем. Ці наслідки можуть впливати на культурну

ідентичність індивіда, спричиняти відчуття страху, незахищеності та безпорадності.

Щодо поняття «травматичної події», можна сказати що це подія, яка найчастіше супроводжується насильством, стихійними лихами, техногенними аваріями та війнами. Відомий психолог та психіатр Бессел ван дер Колк описує травматичну подію, як ту «подію, яка є загрозовою для життя або фізичної цілісності і що викликає інтенсивні емоції, які перевищують звичайні межі розуміння та контролю» [92].

Культурологічний підхід до травматичних подій відображає те, що культура є основою, на якій індивідуальні і групові ідентичності будуються, і тому травматичні події можуть мати серйозні наслідки для культурної групи. Оскільки культура і ідентичність пов'язані з історією, травматичні події можуть мати довготривалі наслідки на культурну пам'ять та спадщину. У культурології травматичні події розглядаються як процеси, які формують культурну пам'ять, інтерпретації та значення, які прив'язуються до подій. Вони можуть впливати на розвиток культури та культурної ідентичності, а також на сприйняття світу та іншими індивідами і культурним групами.

Комеморативні практики – це способи вшанування минулих подій, проведення церемоній, меморіалів і встановлення пам'ятних знаків. У своєму дослідженні, американський соціолог ДжеффЕванс характеризував це поняття так: «комеморативні практики є важливими елементами формування нашої ідентичності та сприяють збереженню спільної пам'яті» [82].

Поняття комеморації також включає в себе різноманітні символічні вирази пам'яті, такі як меморіальні знаки, пам'ятні дошки, музейні експозиції, виставки, тематичні екскурсії. Комеморативні практики можуть мати як індивідуальний, так і колективний характер. У багатьох країнах світу існують комеморативні практики пов'язані зі збереженням пам'яті про тоталітарний режим, колоніальне минуле та інші форми соціальної несправедливості. Такі

практики можуть бути спрямовані на попередження повторення подібних трагедій в майбутньому та на зміцнення прав людини та демократії.

Для того, щоб краще зрозуміти наслідки Голодомору в Україні, його можна розглядати на трьох рівнях: індивідуальному, колективному і культурному. На першому рівні розглядається те, які наслідки мав голод для окремих верств населення та їхніх родин. На другому рівні аналізується, як Голодомор вплинув на суспільство в цілому та його стосунки. На культурному рівні, розуміємо, які відбулися зміни у культурі, мові та традиціях українського народу через трагедію Голодомору. Незважаючи на різноманітність цих рівнів, всі вони можуть бути проаналізовані та описані через наративи, що дозволяють краще зрозуміти вплив Голодомору на український народ.

Традиція репрезентації Голодомору, яка сформувалась в українському суспільстві, відображається у створенні травматичного дискурсу. Цей дискурс передає не лише безпосередній досвід події, але й її репрезентації, які виникають на основі мнемонічних процесів. Згідно з концепцією альянсу Ференца Мереї [84, р. 77-78], відображення не є простим дублюванням, а складається з багатьох складових частин, таких як спрощення, стискування, збагачення та перетворення досвіду, що набуває різних форм та відтінків. Еволюція образів Голодомору може бути відстежена через ці процеси репрезентації.

У підсумку, поняття культурної травми, травматичної події, колективної пам'яті, політики пам'яті, комеморації та комеморативних практик є важливими складовими наукових досліджень, які допомагають розуміти взаємозв'язок між історією, культурою та сучасністю. Розуміння поняття культурної травми та травматичної події дозволяє виявити вплив минулих подій на наш сучасний світ, та розуміти те, як наші спогади та наша ідентичність формуються на основі цих подій. Колективна пам'ять відображає наші спільні досвіди та діалог між індивідами та групами про наше минуле. Політика пам'яті та комеморація можуть впливати на те, як ми сприймаємо нашу історію, як ми формуємо нашу ідентичність, та як ми взаємодіємо з

іншими групами. У світі, де насильство та конфлікти є все ще на поверхні, розуміння та визнання травматичних подій є важливим кроком у напрямі створення більш мирного та згуртованого суспільства. Розуміння нашого минулого може допомогти нам зрозуміти наші сучасні виклики та знайти способи їх подолання.

РОЗДІЛ 2

ГОЛОДОМОР ЯК АКТ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

2.1. Фізичне винищення українців як політичної нації

Фізичне винищення українців як політичної нації є важливою темою і історії України та світовій історії загалом. Ця трагічна подія сталася в контексті політичних, соціальних та культурних процесів в Європі на початку ХХ століття. Історія фізичного винищення українців починається з геноциду, вчиненого проти українців у 1932-1933 років за часів радянської влади в Україні, відомого як Голодомор. Згідно з офіційними даними, внаслідок Голодомору загинуло мільйони українців, які були примушені голодувати до смерті через заборону влади на експорт зерна та інші методи.

Радянська влада почала реалізовувати нову політику побудови соціалізму, яка включала в себе масштабну колективізацію сільського господарства. За цієї політики, селяни повинні були об'єднатися в колективні фермерські господарства, які керувалися партійними комітетами і виробляли товарну продукцію для задоволення потреб радянської індустрії та експорту. Однак, більшовики зустрілися з рішучим опори селянства, яке не хотіло відмовлятися від своєї землі та власності. З цією метою, радянська влада проводила насильницьку колективізацію, під час якої місцеві комуністи ЧКА влаштовували акції насильства, щоб змусити селян вступати до колгоспів. Тисячі селян були вбиті, або виселені з їхніх домівок і примусово переміщені до інших районів. Цей процес супроводжувався ізоляцією сільських господарств від зовнішнього світу та конфіскацією всіх продуктів харчування.

Термін «наступ соціалізм по всьому фронту» маскував справжню мету радянської влади – зламати селянський опір та здобути контроль над сільським господарством. Колективізація сільського господарства була не тільки засобом забезпечення потреб радянської індустрії, але і збільшенням контролю радянської влади над населенням.

Під час наступу на соціалізм, було започатковано більш активну боротьбу з куркульством та правим ухильниками в рядах Комуністчної партії. Ці останні – такі як М. Бухарін, О. Риков, М. Томський та інші – виступали проти рішучих індустріалізаційних та колективізаційних політик, і сприймали рішення зернової проблеми та підвищення рівня сільського господарства через індивідуальне селянське господарство, а не через колгоспи та радгоспи. Такі противники були засуджені в рамках кампанії за «перемогу правих тенденцій у партії» і розстріляні як вороги народу[4].

Після початку наступу соціалізму по всьому фронті, керівництво СРСР зосередило увагу на боротьбі проти куркульства та «правих ухильників з ВКП(б)». Одним з невідкладних завдань була колективізація до 18–20% селянських господарств протягом другої п'ятирічки, що для України означало 30%. Проте вже на початку листопада 1929 року, високі чиновники, такі як Й. Сталін, В. Молотов і Л. Каганович, вимагали прискорення темпів колективізації та її завершення протягом одного року. Незважаючи на те, що деякі українські чиновники, зокрема О. Шліхтер і І. Гаврилов, пропонували здійснювати колективізацію в Україні не за спрощеною схемою, такою як запровадження колгоспів та радгоспів. Протягом п'ятирічки генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор, підтримав пропозицію з проведення колективізації за прискореною схемою.

У січні 1930 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову щодо завершення колективізації до кінця першої п'ятирічки в 1932 році в цілій країні та до весни 1932 року в Україні. Проте керівництво УСРР вирішило зменшити цей термін до 1-1,5 року. Незважаючи на це, більшість селян не хотіли входити до комун,

товариств по спільному обробітку землі та артіль, і демонструвати опір проти заходів влади, особливо у лісових зонах.

У програмі колективізації більшовиків містилася мета повного знищення куркульства як класу, замінюючи його на колгоспну систему. У статті «До питання про політику ліквідації куркульства як класу», опублікованій 21 січня 1930 р. в газеті «Краснаязвезда», Й. Сталін з цинічним тоном висловлювався про цей клас і заявляв про необхідність його ліквідації як запоруки успіху колективізації: «Отже, нинішня політика партії на селі не є продовження старої політики, а поворот від старої політики обмеження (і витіснення) капіталістичних елементів села до нової політики ліквідації куркульства як класу»[75].

До 1 червня 1930 року процес розкуркулення був впроваджений в 450 сільських районів України з загальної кількості 583, а на кінець року його було застосовано в усіх районах УСРР. За період 1929–1930 років українська влада розкуркулила близько 200 тисяч сімей, що складало понад 1,5 мільйонів осіб. Більшовики депортували найбагатших господарів за межі України, до Сибіру, Камчатки, Казахстану, Сахаліну, Уралу та островів Північного Льодовитого океану. Також засуджували до в'язниць і концтаборів. Замість цього на українські землі завозили переселенців з інших районів Радянського Союзу.

Величезні розміри боротьби проти куркульства призвела до того, що тисячі селян продавали свою продуктивну худобу та коней, кинули свої хати та господарські будівлі і втекли до міст, де стали робітниками на залізничному транспорті, вугільній та залізорудній промисловості. Внаслідок цього, сільськогосподарські підприємства України стали стикатися з величезним дефіцитом кваліфікованих працівників, яких заміняли висуванцями з партії, які не мали достатнього досвіду, але привержені правильному політичному напрямку партії. Це мало дуже негативний вплив на економіку села. У багатьох місцях зернові культури залишалися не зібраними, великі ділянки землі не були засіяні, худоба голодувала через відсутність кормів, і не вистачало приміщень

для її утримання. У 1931 році втрати врожаю оцінювались М. Скрипником у близько 200 млн пудів зерна, що складало майже половину норми споживання зерна сільським населенням УСРР [22].

У лютому 1930 року, С. Косіор висловив сильну потребу у прискоренні процесу колективізації в Україні і вимагав перехід селян до колективних форм господарювання, включаючи усі їхні господарські майнові об'єкти. Це призвело до того, що питома вага колективізованих селянських господарств швидко зроста, а на березень 1930 року вже становила понад 62%. Проте, багато селян вступали у виробничі кооперативи тільки під тиском, і продавали свої господарські майнові об'єкти або навіть нищили їх, що призводило до значних економічних втрат. Були також нарікання та скарги на насильницькі методи проведення колективізації та порушення принципу добровільності. У зв'язку з цим у березні 1930 року ЦК ВКП(б) видав спеціальну установу «Про боротьбу з викривленнями партлінії в колгоспному русі [60] в якій зазначалося, що колективізація не може бути декретувана та здійснюватися за насильницьких методів. Також було відзначено неприпустимість перегинів у справі колективізації та її бюрократизації. Однак, проти сильного опору селян, які втрачали свою господарську власність, колективізація продовжувалася. Наступним кроком стало введення системи сіл'рад, що увійшла в історію як частина курсу на тотальний контроль держави над сільським господарством.

Політика радянського уряду щодо контролю над виробництвом сільськогосподарської продукції через колгоспи для забезпечення міського населення продовольством викликала гострий спротив селян. Тому у 1931 р. ВКП(б) ухвалює постанову «Про запровадження єдиної системи постачання працюючих за заборними книжками» (тобто за картковою системою). Тільки ті, хто працював у державному секторі економіки (промислові підприємства, державні, військові організації та установи, радгоспи) отримали продовольчі пайки. Щоправда, їх розмір залежав від того, наскільки людина була важливою для процесу індустріалізації....[13].

Існували 4 списки постачання – особливий, перший, другий, третій. Споживачі особливого і першого списків становили лише 40% від загальної кількості тих, хто отримував пайки, але на них припадало майже 80% усього продовольчого постачання.

Селяни і позбавлені політичних прав, що становили понад 80% населення УСРР, опинилися поза державною системою постачання, а у 1932 р. централізованого постачання продуктами були позбавлені усі інтернати та дитячі притулки республіки. Закономірно, що це активізувало трудову міграцію селян у міста. Аби її зупинити уряд запроваджує внутрішні паспорти для селян і прописку у містах, майже припиняє залізничне сполучення між містом і селом і оточує села армійськими загороджувальними загонами.

Цілком ізолювавши село, комуністична влада намагається якнайшвидше його колективізувати. Тому «ще напередодні голоду на селі стало, як у пустелі: стодоли, хліви, стайні, комори сільрада вивозила до міста і продавала на паливо. Коней люди половили, порізали і поїли. Частину коней половила влада, зігнала до колгоспу і поставила варту. Це вже була «соціалістична власність». Кури, вівці порізали і поїли люди або позабирала влада. Псів та котів постріляли на хлібозаготівлю або поїли люди. Тим, що нарешті «добровільно» вступили до колгоспу, на роботі давали їсти «бурду» - варену воду, забовтану мукою. Нового кожуха продавали за 5 склянок гороху, а килим – за буханець хліба. Хліб у той час коштував по 150 крб. за кіло...»[34, с. 429].

Однією з головних причин трагедії, що сталася, безумовно, є ведення системи продрозкладки. Великі колективні господарства, які були перевантажені надмірними завданнями щодо виробництва хліба, не могли досягнути запланованого результату. Коли більшу частину продукції колгоспів відчужували, то про будь яке відтворення не могло бути і мови. Восени 1931 року масове вилучення зерна шляхом обшуків поставило під загрозу життя багатьох селян. На відміну від попереднього року, врожай зернових культур в 1931 році був не надто високим, бо було зібрано лише 18 млн тон зерна, це було на 4 млн тон менше, ніж у 1930 році. Колгоспи та одноосібники відвантажили

на приймальні пункти більше половини зібраної продукції, що значно погіршило стан сільського господарства та умов життя населення, яке проживало в містах і селах.

Під час запровадження держпоставок в українському сільському господарстві з'являється товарна продукція. План здачі збіжжя колгоспам був встановлений заздалегідь без урахування обсягів держпоставок, що призводило до практично повної здачі зібраного врожаю державі. Поняття колективізації та заборони на вільну торгівлю суттєво підірвали продуктивні сили та призвели до деградації сільського господарства. Примусове усупільнення худоби призвело до майже вдвічі зменшення її загальної кількості наприкінці першої п'ятирічки. Як зазначає В. Гудзь, посилаючись на дослідження С. Корбута та В. Марочко: «...на основі документальних свідчень однозначно говориться про замовно - штучний характер голоду»[17].

Після початку колективізації колгоспи втратили свою економічну самостійність і перетворилися на інструмент виконання завдань з хлібозаготівлі. У зимові місяці 1931–1933 роках у колгоспів забирали майже все посівне зерно. У 1932 році РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову, за якою план хлібозаготівель на наступний рік був скорочений на 1/5, з метою полегшення життя колгоспників. Однак, відкладення торгівлі хлібом дозволялося лише після виконання плану збору врожаю, що призводило до того, що колгоспи змушені були здавати практично весь зібраний врожай державі без можливості зберігання продукції для своїх потреб.

Це призвело до того, що багато колгоспів не мали достатньої кількості зерна для посіву на наступний рік, що ще більше погіршувало стан їхньої економічної ситуації. Крім того, погіршення умов землеробства та зменшення кількості худоби також негативно вплинули на виробництво продуктів харчування. У цілому, такі надмірні державні заходи контролю за виробництвом та збором врожаю спричинили значні проблеми для колгоспів, що призвело до загального погіршення економічного та соціального стану в Україні та інших регіонах СРСР.

Паралельно з вилученням сільськогосподарської продукції держава організувала тотальне пограбування селян. Через мережу крамниць «ТОРГСИНу» (торгівля з іноземцями) упродовж 1931 – 1933 рр. в обмін на хлібину чи торбинку зерна доведені до відчаю люди віддали 71 тону золотих ювелірних виробів [91]. Злочинці від влади перетворили вчорашнього волелюбного українського селянина-власника на голодного жебрака.

2.2. Занепад основних цінностей і поведінкових моделей у контексті культурної травми

Із моменту створення СРСР реальною загрозою для Кремля була Україна. По-перше, національна еліта завжди була активною, по-друге, селяни – економічно незалежними і національно свідомими.

Ми б хотіли почати з 20-х років, у які відбувається культурне відродження європейського зразка: розквіт літератури і мистецтва. Влада підтримує українізацію лише для того, щоб потім цинічно знищити цю потужну, молоду й шалено багатообіцяючу генерацію. Просто фізично – творців розстріляно, твори понищено чи поховано, і навіть з тих, хто вижив, нікому не дозволено було мати учнів, свою школу, щоб далі передати обірвану нитку. Адже, українська інтелігенція апріорі розглядалася владою як вороже налаштована.

Наступний крок – ліквідація заможних селян. Спочатку селян обкладають все більшим і більшим податком, щоб забезпечити ресурс для індустріалізації військово-промислового комплексу. З 1927 року розпочинається насильницька колективізація сільського господарства, на яку селяни відповідають спротивом. Найважливішим для Сталіна стає знищити найзаможніших селян, яких називають «куркулями». Спецоперація з ліквідації заможних селян готувалася таємно і дуже ретельно.

З початку 1930 року, держава почала активно змушувати фермерів вступати до колгоспів. Цьому сприяла загроза репресій, яка надіявся змусити

господарів відмовитися від своєї власності та вступити до колективу. Влада використовувала тиск на запугування, стверджуючи, що відмова від колгоспного життя загрожує засланням на Соловецькі гори. Під час створення колгоспів у людей забиралися і худоба, і птиця, і посівний матеріал, і реманент. Це був відвертий грабунок, навіть серед ночі приходили комісії, конфісковували все, що знаходили. Хоча тиск і залякування приносили результат і селяни вступали в колгоспи, проте зростала і ненависть.

Закриття церков стало краплею, яка переповнила чашу гніву селян. Було порушено їх основні права та свободи, в тому числі свободу віросповідання. Це спричинило збройний опір та повстання, як вияв найостаннішої надії на збереження своїх культурних та релігійних цінностей. З лютого до квітня заворушення відбуваються по всій УРСР. Починаються розправи над сільськими активістами і представниками влади. Бунтівники забирають свою худобу, реманент і зерно назад.

Влада намагається заспокоїти селян, тому припиняє колективізацію і дозволяє вийти з колгоспів. Незважаючи на репресії і насильство з боку радянської влади, відчуття невдоволення та опозиційні настрої селян не згасають і продовжуються упродовж 1930 – 1931. У цей період органи ГПУ виявляють багато підпільних селянських організацій, які протистоять радянській владі. Ці події свідчать про те, що українські селяни не хотіли миритися з режимом. Хотілося б згадати колишнього червоного партизана, колишнього голову сільради і начальника повітової міліції Якіма Рябченка, який очолив повстання на Чернігівщині проти влади, якій колись служив[4].

Сталін зрозумів, що селянська непокоря може стати загрозою для радянської влади, і зробив висновок, що необхідно вжити кардинальних заходів для «вирішення» українського питання. Голод був спеціально створений. Як інструмент, щоб знищити частину населення та підкорити решту владі.

У 1931 році у зв'язку з хлібозаготівельною кампанією в Україні розпочався масштабний голод, який тривав протягом 1932-1933 років і призвів до загибелі близько 7 мільйонів людей у результаті голоду. Це був уже другий

масовий голод в історії України, попередній стався відразу ж після громадянської війни та придушення революції у 1921 році і охопив значну частину території України, зокрема Запорізьку, Миколаївську, Катеринославську, Доецькі губернії. Найбільш постраждалими були Харківська, Полтавська, Черкаська, Сумська, Житомирська і Київська області, де на долю більшості загиблих налічує 52,8% від загальної кількості. У цих територіях смертність перевищувала середній рівень у 8-9 і більше разів[5].

Причини перших масових голодів в Україні в 1921 році та в 1932-1933 роках були складним поєднанням об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивні причини включали посушливі умови, економічні наслідки війни та революції. Однак, головними причинами другого голоду стали політичні фактори, зокрема державна політика радянського режиму щодо сільського господарства та національної політики. Режим прагнув винищити заможних та незалежних селян-підприємців, які перешкоджали його планам, а також знищити український народ, який був перешкодою на шляху до побудови імперської Росії.

Отже, Голодомор 1932 – 1933 рр. варто розглядати у загальному контексті комуністичних репресій 20 - 40-их років ХХ ст. проти українського народу. Випускник юридичного факультету Львівського університету, фахівець з міжнародного права Рафал Лемкін у 1953 році виокремив складові більшовицького геноциду проти нашого народу. Це знищення УАПЦ, знищення наукової та творчої інтелігенції – «Розстріляне Відродження», Голодомор і масована русифікація. Вони призвели до мільйонів смертей і цілком змінили традиційний економічний і соціальний уклад українського суспільства, спотворили відносини між різними соціальними групами. Голодомор був організований і здійснений за чітким планом [10].

Механізм штучного голоду був ретельно запланований і проводився з великою цілеспрямованістю. Спочатку були встановлені надмірні і нереалістичні плани на збирання хліба, які стимулювалися підвищенням квот у разі їх досягнення. Після того, як село було позбавлено будь-яких продовольчих

запасів, включаючи корм і насіння, була введена система натуральних штрафів, яка передбачала конфіскацію продовольчих запасів у селян. Села, що не виконували план збирання хліба, попадали в чорні списки. Саме такі села попадали під економічну і фізичну блокаду. Такі села ставали голодними гетто, де немає ніякої надії на життя. Для придушення опозиції використовувалися державні політичні органи управління (ДПУ). З серпня до грудня 1932 року в хлібозаготівельній справі було заарештовано 27 тис. осіб. З листопада 1932 року до січня 1933 було виявлено та ліквідовано близько 1200 груп, які включали 6682 людини з метою запобігання та припинення діяльності контрреволюційних елементів у колгоспах[27].

Холоднокровний і систематичний характер заходів, що призвели до Голодомору, відображається в багатьох деталях. Наприклад, 15 листопада 1932 року була введена паспортна система, яка була спрямована на відмову у видачі паспортів селянам. З початку 1933 року українським селянам заборонено було виїзд з території УРСР в пошуку їжі, а сільські громади не могли видавати довідки на виїзд. «Узагальнена інформація про так звані правоопортуністичні настрої серед місцевих партійних, радянських і господарських керівників, яка послужила підставою для посилення репресій на селі, підштовхнула до рішень про злам опоруселян, передусім, у низовій ланці партійно-державного та господарського керівництва. За даними на 20 листопада 1932 р. ДПУ УСРР зареєстровано протидію хлібозаготівлі й «правоопортуністичні» настрої у Дніпропетровській області в 95 селах, Донецькій – 85, Одеській – 52, Харківській – 45, Чернігівській – 42, Київській – 38, Вінницькій – 36»[2, С.58].

Голод, який щодня забиратиме життя десятків тисяч людей, триватиме до наступного врожаю і був наслідком дій сталінського режиму, які набували ознак геноциду ще з осені 1932 року. Життєві умови, створені тоталітарною системою, були призначені для фізичного винищення українців. Така політика, що відповідає Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, є злочином проти людства, вчиненим більшовицьким режимом.

Голодомор спричинив страшну катастрофу в демографії, результати якої країна переживає досі. Згідно з підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, кількість жертви Голодомору становило 3,4 млн. осіб, з цього народжуваність мала дефіцит приблизно в мільйон, відповідно не важко прорахувати, що загальна кількість втрат сягнула близька чотирьох мільйонів.

Громадсько-суспільні організації, такі як профспілки, комсомол, Червний Хрест, та вітчизняні журналісти, обмежили свою діяльність у допомозі голодуючим в Україні до невеликих акцій, або взагалі обмежили їх. Навіть прибутки від Українського Червоного Хреста, які склали 63 мільйони карбованців у 1933 році, не використовувалися для допомоги голодуючим, оскільки за інструкціями лікарів з гори – заборонялося надавати їм допомогу, а причини смерті від голоду маскувалися під інші діагнози. У кінці 1932 року свідоцтва про смерть взагалі заборонили виписувати, а порушників інструкцій карали. В результаті цих обмежень, допомога голодуючим була обмежена та практично не існувала, а витрати на гуманітарну допомогу не здійснювалися[31].

Офіційна точка зору заперечувала сам факт голоду. В директивних документах — ані згадки про нього. Преса тих часів, що зберігається у фондах Державного архіву друку Книжкової палати України, містить такі вирази: «продовольчі труднощі», «прорив на господарському фронті», «допомога від недороду» тощо.

Петро Ящук, який є членом Асоціації дослідників голодоморів в Україні, цитує слова Л. Кагановича, які він висловив у 1933 році відповідаючи на запитання англійського журналіста Е. Креншова про голод в Україні і виявлені випадки людоїдства: «Нехай краще вони самі себе з'їдять, ніж вони будуть їсти нас...» [13].

Голодомор 1932-1933 років був страшним геноцидом, що призвів до втрат людських життів, а також морального та культурного занепаду українського селянства. Більше того, ця трагедія залишила позначку на

свідомості народу, на десятиліття зумовивши соціальний страх і політичну апатію, що позбавляли українців можливості бути активними та самостійними.

Українське село, з його народними традиціями та ідентичністю, було майже повністю знищене, а колгоспне село з'явилося на його місці, змінюючи структуру та спосіб життя місцевих жителів. Голод перервав тяглість поколінь у розвитку української національної еліти, що призвело до занепаду культурної та наукової сфери в Україні.

Голодомор також призупинив українізацію міст на сході та півдні України, що призвело до перенесення надій на поповнення міського населення через імміграцію з Росії. Таким чином, наслідки Голодомору сильно поруйнували український народ та культуру, і стали негативним прикладом в історії Європи та світу. який став найбільшою трагедією народу України за всю історію мав надзвичайно негативні наслідки для українців:

Отже, Голодомор 1932-1933 рр. в Україні не був випадковим історичним явищем. Він був об'єктивно зумовлений цілим комплексом ознак життя суспільства, серед яких важливу роль відіграли саме соціально-економічні передумови його виникнення.

РОЗДІЛ 3

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОЛЕКТИВНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Культурна пам'ять є однією з найважливіших складових культурного життя людства. Це сукупність знань, традицій, обрядів, мистецтва та інших культурних елементів, які передаються з покоління в покоління і є невід'ємною частиною нашої ідентичності та нашого спільного культурного досвіду. Культурна пам'ять є важливою, оскільки допомагає зберегти історію та традиції нашого народу та інших культурних груп. Вона дозволяє нам зрозуміти нашу культуру та інші культури, що збагачує наш світогляд та розширює наші можливості взаємодії з іншими людьми.

Крім того, культурна пам'ять може стати джерелом натхнення для нових творів мистецтва, літератури та інших культурних проявів. Вона може служити як поштовх для творчості та створення нових інновацій. Наша культурна пам'ять також є важливим елементом нашої соціальної та економічної стійкості. Але пам'ять має властивість реформуватись, а саме передаватись із покоління у покоління.

Моріс Хальбвакс – французький соціолог, який вважав, що пам'ять не є просто зберіганням інформації про минуле, а є соціальним феноменом, що формується та змінюється в залежності від наших соціальних взаємодій та культурних практик [57]. Теорія Хальбвакса складається з трьох поколінь пам'яті: перша, друга і третя. Кожне покоління відображає спосіб, яким історія та пам'ять передаються через соціальні практики.

Перше покоління пам'яті – це свідчення від тих, хто безпосередньо пережив події минулого. Ось як Хальбвакс описує перше покоління пам'яті: «Перше покоління пам'яті присутнє в самому серці місця, де події мали місце, а також в тих, хто прожив їх. Це покоління передає з першої руки свідчення про те, що сталося, і зберігає його в пам'яті своєї групи» [57].

Друге покоління пам'яті – це ті, хто не пережив події безпосередньо, але засвоїв їх зі свідчень першого покоління та інших джерел. Хальбвакс описує друге покоління пам'яті: «Друге покоління пам'яті стикається з підтриманням та відтворенням пам'яті, яку воно не пережило безпосередньо, але яку передав йому перший рівень пам'яті» [57].

Третє покоління пам'яті – це ті, хто сприймає минуле через культурні символи та наративи, такі як книги, фільми, музика тощо. Хальбвакс характеризує третє покоління пам'яті: «Третє покоління пам'яті стикається з відтворенням минулого через культурні символи, наративи та інші форми спільного досвіду. Це покоління засвоює пам'ять через медіа, мистецтво та інші культурні форми, і воно стає спадкоємцем пам'яті своєї групи.» [57].

Розуміння того, як пам'ять працює в рамках трьох поколінь, може допомогти нам краще зрозуміти, як ми формуємо та передаємо історичну пам'ять та як ми можемо зберегти її для майбутніх поколінь. Негативним прикладом того, як покоління забуває про минуле, є подія «Голодна Туса», яка сталася 27 листопада 2020 року у Львові. Блогерська «Голодна Туса» у День пам'яті жертв Голодомору – це подія, яка стала відомою в Україні через свою аморальність. Група блогерів запропонували провести тусовку в ресторані під назвою «Голодна Туса», що викликало обурення серед української громадськості. Ідея проведення такої тусовки, якщо розглядати її у контексті Дня пам'яті жертв Голодомору, викликає сумніви щодо відповідального ставлення до історії своєї країни та вшанування пам'яті жертв. Голодомор є однією з найбільших трагедій українського народу, коли було вбито мільйони людей штучно створеним голодом у 1932-1933 роках. Проведення такого заходу в такий день, і з такою назвою, вважається несмакованим та неуважним до пам'яті жертв Голодомору та їхніх родичів. Багато людей в Україні відреагували на цю ідею негативно та засуджуюче. У світлі історичної пам'яті та трагічної події, якою є Голодомор, краще вшановувати пам'ять жертв шляхом згадування їхніх імен та історій, а також участі в заходах, присвячених цьому дню. Таким чином, блогерська «Голодна Туса» у день пам'яті жертв Голодомору є несмакованою та

неуважною ідеєю, яка не відображає відповідального ставлення до історії та трагічного минулого України. Протести та засудження проведення «Голодної Туси» почалися в соціальних мережах, де користувачі висловлювали своє невдоволення та закликали організаторів скасувати захід. Також у соціальних мережах почали з'являтися петиції з вимогою заборонити проведення такого заходу. Відразу ж після появи інформації про «Голодну Тусу» владні органи України висловили своє засудження цієї ідеї. Міністр культури та інформаційної політики України заявив, що це неприйнятно та образливо до пам'яті жертв Голодомору, а голова Верховної ради заявив про необхідність заборони проведення такого типу заходу [56]. Наслідком цих протестів та звернень від громадських діячів, організатори «Голодної Туси» скасували захід та вибачилися за свої дії. Однак, ідея проведення такого «святкування» у День пам'яті жертв Голодомору залишається не тільки несмакованою, але й протизаконною в Україні, де законодавство передбачає відповідальність за відображення неповаги до пам'яті жертв Голодомору.

Вшанування пам'яті жертв минулих трагічних подій є важливим аспектом культурної пам'яті суспільства, тому є необхідність створювати заходи, що сприяють збереженню цієї пам'яті. Важливо розповідати про історичні події, пов'язані з Голодомором, проводити лекції, семінари, відкриті зустрічі з істориками та свідками тих подій. Створити спеціальні курси, які вивчатимуть історію Голодомору та його наслідки. Використовуючи інформаційні технології, можна також створити спосіб збереження пам'яті жертв геноциду. Наприклад, створити онлайн-музей, який буде містити інформацію про історію Голодомору, зображення, аудіо- та відеозаписи свідчень очевидців, а також матеріали про заходи, присвячені Дню пам'яті жертв Голодомору. Такий онлайн-музей можна розробити з використанням сучасних технологій віртуальної реальності, щоб користувачі мали можливість відчувати себе на місці подій. Створення онлайн-музею може бути важливим кроком у збереженні пам'яті про Голодомор та у відродженні інтересу до історії України серед молоді. Такий музей може містити історичну інформацію про причини,

наслідки та хронологію Голодомору. Музей може включати інтерактивні елементи, які допоможуть відвідувачам краще зрозуміти історію Голодомору та його вплив на життя людей. Наприклад, віртуальні експозиції, ігри, квести, віртуальні екскурсії, вебінари та інші інтерактивності, що допоможуть молодим поколінням більше дізнатися про цю трагедію. Важливо, щоб у онлайн-музеї були доступні інформаційні ресурси для вчителів, щоб вони могли використовувати їх для навчання історії Голодомору у школах і університетах. Це допоможе зробити історію більш доступною та зрозумілою для учнів, які навчаються у школах та коледжах. Завдяки онлайн-музею, люди з усього світу можуть дізнатися про цю трагедію та її вплив на життя мільйонів людей. Це може допомогти змінити світогляд на здорове і відповідальне ставлення до життя та усіх його аспектів. Проект створення онлайн-музею присвяченого Голодомору може бути реалізованим завдяки співпраці між державними органами, музейними установами, істориками, архівістами та іншими фахівцями, які можуть надати свої знання та досвід у розробці та популяризації цього проекту.

Узагалі ж історична пам'ять та вшанування пам'яті жертв минулих трагічних подій є важливими аспектами культурної пам'яті суспільства. Наслідки таких подій впливають на життя людей довгі роки після їхнього завершення, тому вшанування пам'яті жертв є моральною та етичною обов'язковістю для суспільства та кожного окремого громадянина. Загалом, створення онлайн-музею присвяченого Голодомору є важливим кроком у збереженні історії та пам'яті про цю трагедію, та може відіграти важливу роль у вихованні молодого покоління громадян України.

ВИСНОВКИ

В рамках дослідження було проаналізовано поняття та явище геноциду, як, зокрема, явища у галузі гуманітарного знання з урахуванням історичного та культурного контексту. Дослідження геноциду є важливим у галузі гуманітарного знання, так як воно має міждисциплінарний характер та стосується багатьох аспектів суспільного життя. Геноцид не тільки має суттєвий вплив на жертв та їх нащадків, але і сильно впливає на політичний, економічний та культурний розвиток країни, де він відбувся.

В ході дослідження був сформований понятійний апарат наукового дослідження. Поняття культурної травми, колективної пам'яті, травматичної події, політики пам'яті комеморації та комеморативних практик тощо є важливими для наукових досліджень, що допомагають зрозуміти взаємодію між історією, культурою і сучасністю. Розуміння поняття культурної травми і травматичної події дає змогу аналізувати вплив минулого на наш сучасний світ та аналізувати, як формується наша ідентичність на основі цих подій. А колективна пам'ять транслює досвід та діалог між індивідами та групами.

Досліджено фізичне винищення українців як політичної нації. Це дослідження є важливою темою в сучасних наукових дослідженнях історії та політики. Це включає в себе дослідження геноциду українців під час Голодомору 1932-1933 років. Дослідження цих подій дозволяють краще зрозуміти вплив політичних та ідеологічних факторів на національні відносини в Україні та відносини між Україною і сусідніми країнами. Вивчення геноциду та інших форм фізичного насильства проти українців також сприяє формуванню національної пам'яті та ідентичності.

Охарактеризований занепад основних цінностей і поведінкових моделей у контексті культурної травми. Культурна травма може привести до занепаду основних цінностей та поведінкових моделей у спільноті. Коли люди переживають травматичну подію, це може викликати депресивні, психологічні проблеми. На прикладі української нації був розглянутий важкий

психологічний досвід, набутий під впливом культурної травми, який був здійснений радянським режимом. Ці трагічні події призвели до загибелі мільйонів людей та мала глибокий вплив на українське суспільство. Після Голодомору було багато випадків, коли українців відкидали свої культурні традиції, мову та ідентичність, оскільки вплив цієї травми був значним.

Розглянуті сучасні комеморативні практики, зокрема такі, як святкування національних свят, будівництво та встановлення пам'ятників, меморіальних дошок, ходи-реколекції, мітинги, відвідування та обслуговування могил родичів, зберігання та експонування музейних експонатів та архівних матеріалів. Сучасні комеморативні практики є важливим елементом колективної історичної пам'яті тому, що вони допомагають зберегти і відтворити спогади про важливі події, людей та культурні явища минулого. Одним з прикладів є встановлення меморіальних дошок на честь видатних людей, подій, місць, створення онлайн-музеїв. Усі ці комеморативні практики допомагають зберегти історію, вшановувати відомих людей та важливі події, та формувати національну та культурну ідентичність. Крім того, вони можуть бути важливим інструментом у вихованні молодого покоління, навчанні історії та культури свого народу та розвитку патріотизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвська, О. Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини, наслідки, відгуки за кордоном. - К.: Фенікс, 2007. - 256 с.
2. Аулова Л., Даниленко В., Лавренюк В. Голодомор 1932–1933 років в Україні за документами ГДА СБУ. Анотований довідник. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2018. 236 с.
3. Васильєв В.Ю. Голод 1932-1933 років в Україні: нові інтерпретації та тенденції у вітчизняній історіографії / В.Ю. Васильєв // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2004. – Вип. 27. – С.271-301.
4. Васильчук Г.М. Колективізація і політика розкуркулення в СРСР (кін. 20-х – перша пол. 30 –х рр.): концепції сучасної західної історіографії / Г.М. Васильчук // Наукові праці іст. фак. Запорізького нац. ун-ту. – 2007. – Вип.20. – С.438-444.
5. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – 2-е вид., допов. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 456 с.
6. Ганжа Оксана. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.)/ С. В. Кульчицький (ред.).– Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – 408 с.
7. Головка В.В. Дослідження голоду 1933 року українськими істориками / В.В. Головка // Голод 1932- 1933 років в Україні: Причини та наслідки / [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – С.108-132.
8. Голод 1932-1933 років в Україні: Причини та наслідки / [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – 888 с.
9. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали / [уклад. Є.Гуцало та ін.] – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – 1119 с.

10. Голодомор 1932-1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу / [авт. проекту О.Шевченко; уклад. Є.Гуцало та ін.]. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – 263 с.
11. Голодомор 1932-1933 років в Україні за документами ГДА СБУ. Анотований довідник / [упоряд. В.Чорновол; наук. ред. Г. Боршевський] - Львів: Видавництво Галицька видавнича спілка, 2010. – 640 с.
12. Голод та голодомор на Поділлі 1920-1940 рр.: зб. докум. та матеріалів / Обл. редкол. наук.-докум. сер. кн. „Реабілітовані історією” (голова І. С. Гамрецький, заст. голови В.П. Лациба; авт.-упоряд.: Р. Ю. Подкур, В. Ю. Васильєв. - Вінниця, 2007. - С.169.
13. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Голова ред. Колегії Ф. Рудич. - К., 1990. - С.209.
14. Гриневич Л. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. – Т. І: Початок надзвичайних заходів. Голод 1928–1929 років. – Книга 2. – Київ: Критика, 2012.- 592 с.
15. Державний архів Вінницької області. – Ф.П–29. – Оп.1. –Спр.577. – Арк.151–153.
16. Дровозюк С.І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30 -х рр. XX ст.: Історіографічний нарис / С.І. Дровозюк – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.
17. Гудзь В. Початковий етап дослідження історії голодомору в Україні // Український історичний журнал. - 2002. - №1. - С. 98-107.
18. Золоті ворота. Часопис для українців за кордоном. – К.: Видавець М. Г. Житар, 1993. – Вип. 4.
19. Змиевское краеведение. (2015). Голод 1931-1933 рр. У Зміївському районі Харківської області УСРР. №1. 26 с.
20. Івницький М. Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1991. - 210 с.
21. Історія (збірка наукових праць). Збірник праць. – Київ, 2009. – 500с.

- 22.Калакура Я.С. Новітня історіографія Голодомору 1932-1933 рр. як геноциду українського народу: надбання та прорахунки / Я.С. Калакура // Персонал. – 2008. – № 1. – С.105-113.
- 23.Калініченко В.В. Історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні / В.В. Калініченко, Є.Ю. Яценко // Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конференції «Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків», Київ, 28 листопада 1998 р. / [відп. ред. С. В. Кульчицький]. – К.; Нью-Йорк: М.П. Коць, 2000. – С.15- 27.
- 24.Касьянов Г. Dansemacabre. Голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-і – початок 2000-х). / Г. Касьянов – К.: Наш час, 2010. – 271 с.
- 25.Кейс О. По сторінках російської преси / О. Кейс // Свобода. – 1952. – Ч. 47.
26. Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932 - 1933 рр./[Автор укладач М. Васильєв] – Київ: Дух і Літера, 2001. – 208 с.
- 27.Кондрашин В.В. Голодомор у Росії та Україні. Порівняльний аналіз: причини, дати, наслідки / В.В. Кондрашин // Слово Просвіти. – 2003. № 46. С.7 (4).
- 28.Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – Київ: Видавництво «Критика», 2007. – 528 с.
- 29.Корбут С. Україна в огні. На основі документів / С. Корбут. – Львів, 1936. – 32 с.; (Дешева книжка: Двотижневик; Ч. 19-20)
- 30.Красавченко Т.Н. МалкольмМаггеридж и его роман "Зима в Москве". Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Филология. Искусствоведение. 2014. Т. 22. № 12. С. 115-120. С.2
- 31.Крупницький Б.І. Історія України в еміграції 1945-1985: Нариси з історії української еміграції. Нью-Йорк: Видавництво ім. В.Кобзаря Української Вільної Академії Наук, 1986. – 576 с.

- 32.Крупницький Б. Українська історична наука під Сове́тами / 1920 - 1950 роки. - Нью-Йорк: Українська Видавнича Спілка, 1955. - 356 с.
- 33.Кульчицький С. Схожість і відмінність радянських голодів 20-х, 30-х і 40-х років // Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – 2-е вид., допов. – К.; Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 41-57., 17 с.
- 34.Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні : [стаття 28 мовами] / Рафаель Лемкін; ред. Роман Сербин. – Київ: Майстерня книги, 2009. – с.208
- 35.Маггеріджа, М. Зима в Москві. Нью-Йорк: VintageBooks, 1992. (оригінальне видання англійською мовою - Maggio, Michael. Moscow, 1937. NewYork: DialPress, 1987. – 248 с.
- 36.Марочко В., Мовчан О. Хроніка Голодомору 1932-1933 років. - Київ, 2008. – 35 с.
- 37.Марочко В.І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932-1933 рр. в Україні / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2003. – №5. – 125-145 с.
38. Марочко В.І. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932-1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? / В.І. Марочко // Український історичний журнал. – 2006. – №3. – 186-198 с.
- 39.Марочко В.І. Теоретично-методологічні проблеми вивчення голодомору 1932-1933 років в Україні / В.І. Марочко // Україна соборна: зб. наук. ст. – 2004. – Вип.1. – 249-269 с.
- 40.Марунчак, М. Українська національна революція 1941-1955: історія Української повстанської армії та Організації українських націоналістів в Канаді. Торонто: Український науково-дослідний інститут, 1981. – 490 с.
- 41.Мейс, Д. Голодомор 1932-1933 років в Україні: американські дослідження. - К.: Смолоскип, 2007. – 512 с.
42. Мельничук-Морган Л. Світова преса і Голодомор в Україні 1932-1933 рр. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. – 328 с.

43. Мур Р. Голод 1932-1933 рр. в Україні як техногенна катастрофа. - Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2014. – 448 с.
44. Назарова К. В. Концепція Голоду-геноциду як феномен інтелектуальної культури української діаспори (1960-1980-х рр.) / К. В. Назарова // Історичний збірник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького: випуск 1. – Мелітополь: Вид. МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2013. – С.82-91.
45. Нищать українську націю. Боронімося! // Нова зоря. – 1933. – 25 Травня.
46. Омелянович К. Справжня мета організації Старобільської округи 1933 р. / К. Омелянович // Свобода. – 1951. – Ч.164.
47. Осколков Є.А. Голодомор 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. - К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2008. – 288 с.
48. Павлова І. Механізм голодомору 1932-1933 років в Україні. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – 444 с.
49. Передмова // Марунчак Михайло. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. – С.5.
50. Перетц П. Голодомор в Україні. - Париж: YMCA-Press, 1983. – 200 с.
51. Петренко В. І. Голодомор 1932-1933 років — Геноцид народу України / В.І. Петренко // Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: (бібліогр. Показч.) / Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва; уклад. О. Ніколаєць. - Вінниця, 2003. – 25 с. (9)
52. Петрівський Володимир. Рожеві окуляри й тверда дійсність / Володимир Петрівський // Свобода. – 1952. – Ч.119.
53. Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) «О борьбе с искривлениями партлинии в колхозном движении». Из приложения к протоколу заседания политбюро № 120, п. 76 от 15 марта 1930 г.),
54. Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях» від 14 грудня 1932 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Pyrig-1932.php>
55. Пристайко, Ю. Оцінка наслідків Голодомору 1932-1933 років: українська і зарубіжна історіографія. - К.: Наукова думка, 2006. – 208 с.
 56. Розгін І. Голод в Україні як біологічне і соціальне явище / І. Розгін, В. Розгін // Нові дні. – Торонто. – 1953. – Ч.41, червень.
 57. Рудницька М. Боротьба за правду про великий голод / М. Рудницька // Статті. Листи. Документи. – Львів: Вид-во «Місіонер», 1998. – 844 с.
 58. Савельєв В. Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії / В. Л. Савельєв // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів [кер. кол. упоряд. Р. я. Пиріг]. – Київ: Політвидав України, 1990. – 85-108 с.
 59. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу в висвітленні зарубіжної історіографії / В.Л. Савельєв // Голод 1932-1933 років: Очіма істориків, мовою документів – Київ: Либідь, 1990. – 85-108 с.
 60. Сербин Р. Хліб є: розкриття таємниць Голодомору 1932-1933 років в Україні. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2008. - 256 с.
 61. Серпутько А.Ю. Сучасна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору в УРСР в 1932-1933 років: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / А.Ю. Серпутько. – Переяслав- Хмельницький, 2008. – 206 с.
 62. Сисин Ф.Г. Голодомор 1932-1933 років в Україні: історія національної катастрофи. - Київ: Радянська школа, 1991. – 184 с.
 63. Соловей Дмитро. Голгота України. Московсько-окупаційний терор в УРСР міжпершою й другою світовою війною / Дмитро Соловей. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 288 с. (Репринт).
 64. Сосновий С. Правда про голод на Україні в 1932-33 рр. // Українськiвісті. – 1950. – Ч.ч. 10, 11; Вербицький М. Найбільший злочин Кремля: Створений совєтською Москвою штучний голод в Україні 1932-33 рр. / М. Вербицький. – Лондон: ДОБРУС, 1952. – 112 с.; Осьмачка Т. План по

- двору / ТодосьОсьмачка. – Торонто, 1951; Правобережний ф. (Пігідо ф.). 8,000,000: 1933-й рік на Україні / ф. Правобережний. – Вінніпег, 1951.
- 65.Сталін І.В. "К вопросу о политике ликвидации кулачества как класса", ОГИЗ, Москва-Ленинград, 1930, - 10 с.
- 66.(Український інститут національної пам'яті<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/pid-patronatom-uinp-stvoryat-ekspertno-konsultaciynu-grupu-shcho-proanalizuye-doslidzhennya-kilkosti-zhertv-golodomoru>).
- 67.Хальбвакс, Моріс. Соціальні рамки пам'яті / Моріс Хальбвакс; пер. з фр. В. Пастухова; наук. ред. О. І. Ханіна. - Київ: Критика, 2008. – 319 с.
- 68.Царинник, М. «Про все на світі.» Київ, вид-во «Критика», 2019. – 264 с.
- 69.Царинник, М. Голодомор в Україні 1932-1933 років: масштаби, причини, наслідки. - К.: Дух і Літера, 2008. – 640 с.
- 70.Шепард, Джонатан та Річардсон, Олександра. «Being an Other: Cultural Trauma and the Formation of the Self». Cultural Studies, 13(2), 2001. – 275-298 с.
- 71.Шкварець В.П. Історіографія та історіософія голодів-людоморів на Миколаївщині / В.П. Шкварець, Є.Г. Горбуров, К.Є. Горбуров. – Миколаїв, 2008. – 288 с.
- 72.Шкварець В.П., М.М. Шитюк Історіографія проблеми голодомору 1932-1933 рр. в вітчизняній та зарубіжній історіографії / В.П. Шкварець, М.М. Шитюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 27: Історичні науки. – 182-205 с.
- 73.Шульга І.Г. Голод на Поділлі / І.Г.Шульга. - Вінниця, 1993. – 64 с.
- 74.Шульгин Олександр. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині / Олександр Шульгин. – Париж, 1934. – 352 с.
- 75.Applebaum, Anne. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. Doubleday, 2017. – 496 p.

76. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v Yugoslavia) // ICJ Reports. – 1993. – 325-426 p.
77. Committee on the Ukraine Famine. (1934). Report of the Committee on the Ukraine Famine, 1932-1933. Washington, D.C.: United States Government Printing Office.
78. *Carynnyk M.* «Making the news fit to print: Walter Duranty, the New York Times and the Ukrainian famine of 1933», *Famine in Ukraine 1932—1933*, edited by Roman Serbyn and Bohdan Kravchenko, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Edmonton, 1986, pp 67-96.
79. *Carynnyk M. et al.* The Foreign Office and the famine; British documents on Ukraine and the great famine of 1932—1933, The Limestone Press, Kingston-Ontario-New York, 1988.
80. *Carynnyk M.* «Blind eye to murder: Britain, the United States and the Ukrainian famine of 1933», *Famine in Ukraine 1932—1933*, edited by Roman Serbyn and Bohdan Kravchenko, Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Edmonton, 1986, pp. 109—138.)
81. Elements of Crimes // The Official Journal of the ICC [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icccpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/>.
82. Evans, J. Commemoration as Conflict: Space, Memory and Identity in Peace Processes. Springer. 2012. – 264 p.
83. Grynevych L.
The Present State of Ukrainian Historiography on the Holodomor and Prospects for Its Development / L. Grynevych // *Harriman Review*. – 2008. – Vol. 16, No. 2. – 10-20 p.
84. Laszlo J. The science of stories. An introduction to narrative psychology / Janos Laszlo. – Routledge Psychology Press, 2008. – 228 p.

85. Legality of the Use of Force (FRU v. UK) (Request for Interim Measures) // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 35; Legality of the Use of Force (FRY v. France) // I. L. M. – 1999. – Vol. 38. – Para. 27.
86. Mace J.E. Genocide in the USSR // Genocide. A Critical Bibliographic Review / I. W. Charny (Ed.). – 1988.
87. Muggeridge M. Winter in Moscow. - London : Eyre and Spottiswoode, 1934. - IX, 252 p.]
88. Marples, David. The Great Ukraine Famine of 1932-1933: A Sourcebook. Toronto: University of Toronto Press, 1983. (український переклад: Марплз, Девід. Великий голод на Україні 1932–1933 років: джерела дослідження. Київ: Темпора, 2003.- 320 с.)
89. May, L. (2010). Genocide: A Normative Account. Cambridge University Press. – 326 p.
90. Mälksoo. L. "Soviet Genocide? Communist Mass Deportations in the Baltic States and International Law." Leiden Journal of International Law 14, no. 2 (2001). - 285-324 p.
91. Prosecutor v. Acayesu // ICTR-96-4-T. – Paras 523–524.
92. Van der Kolk, B. A. The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma. Penguin. 2014. – 464 p.